

HOMOLOG DÖLLENME YOLUYLA ELDE EDİLEN TÜPTEKİ EMBRİYONUN YASAL MİRASÇILIĞI

(The Statutory Heir of Embryo in Vitro Obtained via
Homolog Fertilization)

Ar. Gör. Öztürk AYDIN

ÖZET

Eşlerin üreme hücreleri kullanılarak elde edilen embriyo kocanın ölümü sırasında dondurularak tüpte saklı bulunuyorsa, tüpteki embriyonun ölen kocaya yasal mirasçı olup olmayacağı tartışılmaktadır. Bu çalışmamızda bahsi geçen konu hak ehliyeti, soybağı hükümleri ve çocuğun üstün yararı ilkesi ışığında ele alınmıştır. Ayrıca kocanın ölümünden sonra yapay döllemenin gerçekleşmesi halinde yasal mirasçılığın söz konusu olup olmayacağı hakkında görüşümüze yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Embriyo, homolog dölleme, kişiliğin başlangıcı, çocuğun üstün yararı ilkesi, soybağı, yasal mirasçılık.

Abstract

It is controversial whether or not embryo obtained from reproductive cells of spouses can be inherited in case of husband's death during that frozen embryo is being stored in tube. In this article it is considered in the light of capacity to right, paternity provisions and the principle of the best interest of child. There is also our opinion on whether husband's sperm has right of inheritance in case of implementation of artificial insemination after the death of the husband.

Keywords: Embryo, homolog fertilization, beginning of personality, the best interest of child, descended, heirship.

GİRİŞ

Gelişen biyoteknoloji sayesinde laboratuvar ortamında embriyo oluşturulması ve oluşturulan embriyonun anne rahmine nakli mümkündür. Ülkemizde de eşler, daha sonradan çocuk sahibi olmak amacıyla üreme hücrelerine zarar verecek bir tedaviden önce kendi üreme hücrelerinin ve kendi üreme hücreleri ile döllendirilmiş olup tüp bebek uygulaması sırasında artan embriyolarının saklanması için izin verebilir. Dölleme anından anne rahmine nakil anına kadar geçen sürede tüpteki embriyo-

nun hak ehliyetine sahip olup olmadığı tartışmalıdır. Bu çerçevede miras hukukuna yönelik hukuki sorunlar doğmaktadır. Özellikle kocanın ölümü üzerine anne adayı hukuken yasak olmasına rağmen tüpteki embriyoyu anne rahmine naklettirerek tam ve sağ doğumu sağladığı takdirde bunun yasal mirasçılık sıfatına etkisi incelenmeye değer bir konudur. Bir diğer hukuki sorun, döllenmenin kocanın ölümünden sonra gerçekleştirilmesi ihtimalinde tüpteki embriyonun sperm sahibine mirasçı olup olmayacağına ilişkindir. Tüm bu sorunların çözümlerine ilişkin önerilerimiz, tüpteki embriyonun ve ceninin hak ehliyeti incelenip soybağı sorunlarının çözümü bağlamında farklı görüşlere yer verildikten sonra aktarılmıştır.

Çalışmamızın konusunu homolog döllenme yoluyla ölümden önce veya sonra oluşturulan tüpteki embriyonun yasal mirasçılığı oluşturmaktadır. Bu yüzden heterolog döllenme yoluyla elde edilen tüpteki embriyo ile taşıyıcı annelik nedeniyle ortaya çıkan miras hukuku sorunlarına değinilmemiştir. Ayrıca çalışmamızın kapsamı sadece tüpteki embriyonun yasal mirasçılık sıfatı olduğundan iradi mirasçılığa ilişkin meselelerden bahsedilmemiştir.

I. Tüpteki Embriyo ve Ceninin Hak Ehliyeti

A. Embriyo ve Cenin Kavramları

Sperm ve yumurtanın döllenmesinden sonra doğumdan önce insanın anne karnında büyümesi ve gelişmesi gerekir. İşte bu evrede, anne karnındaki varlığa cenin denir¹. Ceninin, hamileliğin ilk aylarında henüz organlarının oluşmadığı evresine embriyo; organlarının oluşmaya başlayıp az çok insan şeklini aldığı evresine de fetüs denir². Tıp biliminin verilerine göre, embriyo evresi hamileliğin ilk sekiz haftası iken, fetüs evresi hamileliğin ilk sekiz haftasının sonundan doğuma kadar olan kısımdır³. Ceninin tanımı Türk Medeni Kanunu'nda⁴ yapılmamış olmakla beraber miras hukuku ile ilgili hükümlerde cenin terimi geçmektedir⁵. Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik'te⁶, embriyo kavramı kullanılmıştır. Bunun sebebi, kanaatimizce, Yönetmelikte özellikle daha çok embriyo evresine ait konuların düzenlenmesidir.

¹ Ergun Özsunay, **Gerçek Kişilerin Hukuki Durumu**, 5. Bası, İstanbul, 1982, s. 17; M. Kemal Oğuzman/Özer Seliçi/Saibe Oktay Özdemir, **Kişiler Hukuku**, 14. Bası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 15.

² Tülay Aydın Ünver, **Cenin Hukuki Konumu**, XII Levha Yayıncılık, 2011, İstanbul, s. 9.

³ Aydın Ünver, s. 10.

⁴ Kanun No. 4721, Kabul Tarihi: 22.11.2001. Bundan sonra "TMK" olarak anılacaktır.

⁵ TMK m. 582/1: "*Cenin, sağ doğmak koşuluyla mirasçı olur.*" TMK m. 643/1: "*Mirasın açıldığı tarihte, mirasçı olabilecek bir cenin varsa paylaşma doğumuna kadar ertelenir.*"

⁶ R.G: 29135 T: 30.09.2014. Bundan sonra "Yönetmelik" olarak bahsedilecektir.

B. Ceninin Kişiliğinin Başlangıcı

Ceninin kişi olmanın gereği olan hak ehliyetini ne zaman kazanacağı ve özellikle anne karnında geçen zamanda hak ehliyetinin kendisine tanıyacağı yaşam hakkı, miras hakkı gibi haklardan ne zaman yararlanacağı doktrinde tartışmalıdır. Ceninin bir insan veya kişi gibi yaşam hakkına sahip olup olmadığının belirlenmesi, kürtaj, embriyolardan kök hücre edinme gibi birçok güncel meselelere doğrudan doğruya etkisi vardır. Özellikle, yapay döllenme sonucu elde edilen embriyonun ne zaman kişiliğinin başlayacağı da tartışmalıdır.

Türk Hukuku'nda kişiliğin kazanılması hali TMK'da belirlenmiştir. TMK m. 28/1 gereği "*Kişilik, çocuğun sağ olarak tamamıyla doğduğu anda başlar ve ölümlle sona erer.*" Dolayısıyla bizim hukukumuzda kişilik doğumla kazanılmaktadır. Fakat sağ ve tam doğan çocuğun anne karnındayken hak ehliyetinin kendisine tanınması sayesinde yararlanabileceği haklardan mahrum kalmaması için kişilik geçmişe etkili olarak düzenlenmiştir. TMK m. 28/ göre; "*Çocuk hak ehliyetini, sağ doğmak koşuluyla, ana rahmine düştüğü andan başlayarak elde eder.*"

Anne rahmine düşen cenin, sağ ve tam doğmak şartıyla kişilik kazanır. Geciktirici şart olan sağ ve tam doğum gerçekleştiğinde geçmişe etkili olarak kişiliğin ne zamandan başlatılması gerektiği sorusu önümüzde durmaktadır. Bu sorulara cevap aradığımız çalışmamızda öncelikle, sağ ve tam doğum kavramlarını incelenmiştir. Ardından anne rahmine düşme kavramının yeni gelişmeler ışığında yeterli olup olmadığından bahsedilmiştir. Son olarak, sağ ve tam doğum şartının geciktirici veya boczuk şart olarak değerlendirilmesi tartışmasına yer verilmiştir.

1. Sağ ve Tam Doğum

Tam doğum, doğumun ne zaman tamamlandığı ile ilgilidir. Doğumun tamamlanmış sayılması için çocuğun bütün organlarıyla annesinin karnından ayrılması ve bağımsız olarak yaşayabilmesi gerekir⁷. Sadece başın veya diğer organlardan birinin ayrılması tam doğum için yetmez⁸. Çocuğun anne vücudundan ayrılmasının ardından hâlâ göbek bağının kesilmemiş olması tam doğuma engel değildir⁹.

⁷ Jale G. Akipek/Turgut Akıntürk/Derya Ateş Karaman, **Türk Medeni Hukuku Başlangıç Hükmüleri Kişiler Hukuku**, 11. Bası, Beta Yayınları, İstanbul, 2014, s. 241; Abdülkadir Arpacı, **Kişiler Hukuku: Gerçek Kişiler**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 9; Hüseyin Hatemi/Burcu Kalkan Oğuztürk, **Kişiler Hukuku (Gerçek Kişiler-Tüzel Kişiler)**, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2013, s. 12; Özsunay, **Gerçek Kişiler**, s. 13; Aydın Zevkçiler/M. Beşir Acabey/K. Emre Gökyayla, **Giriş, Başlangıç Hükmüleri, Kişiler Hukuku, Aile Hukuku, Medeni Hukuk**, Ankara, 2008 s. 215; Mustafa Dural/Tufan Ögüz, **Türk Özel Hukuku C: II, Kişiler Hukuku**, 15. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 15.

⁸ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Türk Medeni Hukuku**, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1963, s. 175.

⁹ Akipek/Akıntürk, s. 241; Velidedeoğlu, s.175; Özsunay, **Gerçek Kişiler**, s. 13; Zevkçiler/Acabey/Gökyayla, s. 215; Dural/Ögüz, s. 17.

Sağ doğum şartı, çocuğun anneden tamamıyla ayrıldıktan sonra çok kısa bir süre de olsa yaşayabilmesidir¹⁰. Yaşamının belirtisi olan nefes alıp vermeyi gerçekleştirmesidir¹¹. Doğduktan sonra belli bir süre yaşama şartı yoktur. Bu nokta önemlidir. Çünkü çocuk, bir saniye bile tıp biliminin kabul ettiği herhangi bir hayat belirtisi gösterirse sağ doğum gerçekleşmiş kabul edilir¹². Çocuğun görünüşte ölü doğup sonradan tıbbi müdahale ile canlandırılması durumunda da sağ doğum gerçekleşmiş sayılır¹³.

2. Üremeye Yardımcı Tedavi Yöntemleri Bakımından Anne Rahmine Düşme Anının Değerlendirilmesi

TMK m. 28/1'de geçen “*ana rahmine düştüğü andan*” lafzı, doğal yoldan üreme ve cinsel birleşmeyi esas kabul etmektedir. Doğal yoldan döllenmede sperm yumurta ile döllenmesi anne rahminde gerçekleşir. Fakat üremeye yardımcı tedavi yöntemleri sayesinde embriyo dış ortamda da döllendirilebilir. Bu durumda tüp döllendirilen embriyonun kişiliğinin başlangıcı olarak dölllenme anının kabul edilmesini savunan görüşler¹⁴ olduğu gibi kişiliğin başlangıç anı olarak, üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinin uygulanması açısından nidasyon yani embriyonun anne rahmi duvarına tutunması anının kabul edilmesini savunan görüşler¹⁵ de vardır.

Dölllenme anını savunan görüşlere göre; ilkin mevcut hüküm yapay döllenmeyi hesaba katmadığı için yapay dölllenme açısından uygulanmamalıdır¹⁶. İkinci olarak kanunda bir boşluk vardır ve bu boşluğun günümüz gereklerince doldurulmalıdır¹⁷. Son olarak da üremeye yardımcı tedavi yöntemleri düşünülerek hüküm geniş yorumlanmalıdır¹⁸. Bu açıdan bakacak olursak; TMK m. 288'e göre “*Çocuk, evlenmeden önce veya ayrı yaşama sırasında ana rahmine düşmüşse, davacının başka bir kanıt getirmesi gerekmez. Ancak, gebe kalma döneminde kocanın karısı ile cinsel ilişkide bulundu-*

¹⁰ Velidedeoğlu, s.175; Özsunay, **Gerçek Kişiler**, s. 13; Zevkliler/Acabey/Gökyayla, s. 216; Oğuzman/Seliçi/Oktay Özdemir, s. 11.

¹¹ Özsunay, **Gerçek Kişiler**, s. 15; Hatemi/Kalkan Oğuztürk, s.12; Akipek/Akıntürk, s. 242.

¹² Özsunay, **Gerçek Kişiler**, s. 14; Zevkliler/Acabey/Gökyayla, s. 216; Oğuzman/Seliçi/Oktay Özdemir, s. 11; Arpacı, s. 6; Dural/Öğüz, s. 18.

¹³ Aydın Ünver, s. 14.

¹⁴ Nagehan Kırkbeşoğlu **Soybağı Alanında Biyoetik ve Hukuki Sorunlar**, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2006, s. 53; Zevkliler/Acabey/Gökyayla, s. 224; Oğuzman/Seliçi/Oktay Özdemir, s. 13; Arpacı, s. 9.

¹⁵ Yusuf Büyükkay, “Hekimlerin Embriyo Nakillerinde Hukuki Sorumluluğu”, **II. Sağlık Hukuku Kurultayı**, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2009, s. 130; Burcu Kalkan Oğuztürk, **Türk Medeni Hukuku'nda Biyoetik Sorunlar**, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2011, s. 220.

¹⁶ Arpacı, s. 9.

¹⁷ Arpacı, s.10.

¹⁸ Zevkliler/Acabey/Gökyayla, s. 223.

ğu konusunda inandırıcı kanıtlar varsa, kocanın babalığına ilişkin karine geçerliliğini korur.” hükmü ile TMK m. 28/2 birlikte değerlendirilmelidir. Soybağının reddinde, babanın soybağını reddinin engellenmesi için anne ile cinsel ilişkiye girdiğinin kanıtlanması gerekir. Buradan da anlaşılacağı gibi önemli olan döllenme anıdır. Döllenne anı, doğal yoldan döllenmede cinsel ilişki, yapay döllenmede ise tüpte veya anne rahminde döllenmedir. Bu görüşe göre, mevcut kanun hükmü yeterli değildir ve yeni gelişmeler ışığında geniş yorumlanmalı ve hem doğal hem de yapay döllenmeyi kapsayan döllenme anı, kişiliğin başlangıç anı olarak değerlendirilmelidir¹⁹.

Kanaatimizce, TMK ile de uyumlu olan nidasyon anı yani anne rahmine embriyonun tutunma anı kişiliğin başlangıç anı olarak değerlendirilmelidir. Çünkü çok sayıda embriyonun elde edildiği ve hangisinin anne rahmine implante edileceğinin belli olmadığı bir anda hak ehliyeti söz konusu olmamalıdır²⁰. Ayrıca aşağıda da belirteceğimiz gibi, sağ ve tam doğum şartını bozucu şart olarak kabul ettiğimizden dolayı henüz tüpteki embriyoya kişilik haklarını tanımış oluruz. Bu ise, kişilik haklarının en önemlisi olan yaşam hakkının başlangıcı demektir. Fakat kanaatimizce, tüpteki embriyonun kişi olma yolundaki pasif potansiyelinin anne rahmine implante edilmesi ile aktif potansiyelliğe geçmesi gerekir²¹.

3. Sağ ve Tam Doğum Şartının Hukuki Niteliği

Doktrinde hakim görüş; sağ ve tam doğum şartının geciktirici şart olduğu yönündedir²². Buna göre; cenin sağ ve tam doğana kadar kişilik kazanmamıştır. Kişilik kazanmadığı için doğmuş bir insan gibi değerlendirilemez. Bu yüzden ceninin doğumdan önceki ahlaki statüsünün ne olması gerektiği ile ilgili görüşlere yukarıda değinmiştik. Doğumla birlikte kişilik geçmişe etkili olarak kazanılır²³. Bunun doğal sonucu olarak cenin, bir görüşe göre döllenme anından, bir görüşe göre nidasyon anından itibaren miras hakkına sahip olur, anne karnındayken veya tüpteyken kendisine karşı işlenen haksız fiillere karşı dava açabilir, bu süre zarfında kendisine bağışla-

¹⁹ Oğuzman/Seliçi/Oktay Özdemir, s. 15; Aydın Ünver, s. 22; Arpacı, s. 10.

²⁰ Büyükkay, s. 130.

²¹ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kalkan Oğuztürk, s. 253.

²² Zahit İmre/Hasan Erman, **Miras Hukuku**, 8. Bası, Der Yayınları, 2011, s. 287; Ahmet N. İnan/Şeref Ertaş/ H. Albaş, **Miras Hukuku**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2008, s. 286; Velidedeoğlu, s. 176; Ö Zevkliler/Acabey/Gökyayla, s. 221; Oğuzman/Seliçi/Oktay Özdemir, s. 16; Akipek/Akıntürk, s. 245; Arpacı, s. 8; Dural/Öğüz, s. 21.

²³ TMK m. 28/2 düzenlemesine ihtiyacı olmadığına dair görüş için bkz. Rona Serozan, “Kişilik Hakkının Korunmasıyla İlgili Bazı Düşünceler”, **İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Enstitüsü Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi**, 1997, Yıl: 11, No: 14, s. 108; Zevkliler/ Acabey/Gökyayla, s. 222; Oğuzman/Seliçi/Oktay Özdemir, s. 16; Arpacı, s. 8.

ma veya kendisi lehine bir sözleşme yapılabilir²⁴. Sağ ve tam doğum gerçekleşmezse, kişilik hakkı elde edilemez ve bu hakların hiçbiri söz konusu olmaz.

Doktrinde bir görüş, sağ ve tam doğumun bozucu şart olduğunu savunmaktadır²⁵. İfade edilen sağ ve tam doğumun bozucu nitelikte bir şart olduğu görüşünün amacı, cenine daha doğmadan kişiliğin verdiği haklardan yararlanma fırsatı bahsetmektir²⁶. Böylelikle cenin daha doğmadan, kişi olarak değerlendirilir. Sağ ve tam doğumun gerçekleşmesi ile kişilik devam eder. Bir başka görüşe göre, sağ ve tam doğumun bozucu veya geciktirici şart olduğuna hakların niteliğine göre ayrı ayrı karar verilmelidir²⁷. Örneğin, miras hakkı açısından ceninin menfaati ön planda tutularak bozucu şartın varlığı kabul edilmeli iken sözleşme ehliyeti bakımından geciktirici şart kabul edilmelidir²⁸. Başka bir görüş, miras ve malvarlığı haklarından ceninin kanuni temsilci vasıtasıyla yararlanmasını hukuki güvenliği sarsacak nitelikte görerek bu haklar açısından sağ ve tam doğumu geciktirici şart kabul ederken, yaşam hakkı bakımından bozucu şartı savunmaktadır²⁹.

²⁴ Ergun Özsunay, "Rights of Embryo and Foetus in Private Law", **Convergence of Legal Systems in the 21st Century**, General Reports Delivered at the XVIth International Congress of Comparative Law, Brisbane, Australia, 14-21 July 2002, Extrait, Bruxelles 2006, s. 1304; Leyla Müjde Kurt, "Ceninin Mal Varlığı Hakları", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:2 Sayı:1, 2011, s. 183; Dilşad Keskin, "Doğum Öncesi Gerçekleşen Zarar Verici Fiil Sebepiyle Tazminat: Ceninin Tazminat Talebi", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XVII, Sa. 1-2, 2013, s. 746; Aydın Ünver, s. 27-28.

²⁵ Paul Piotet, **Droit successoral, Traité de droit privé suisse**, Tome IV, Fribourg 1975, s. 494, (Kurt, s. 182).

²⁶ Kalkan Oğuztürk, s. 258.

²⁷ Thomas M. Mannsdorfer, "Rights of Embryo and Fetus in Private Law", **Rapports suisses présentés au XVIème Congrès international de droit comparé**, Zurich 2002, s. 522; Özsunay, **Embryo**, s. 1297.

²⁸ Mannsdorfer, s. 523; Heinz Hausheer/Regina E. Aebi-Müller, **Das Personenrecht des Schweizerischen Zivilgesetzbuches**, 3. Auflage, Stämpflis Verlag, Bern, 2012, s. 11-12; Miras hakkı ve menfaatlerinin kanuni temsilci tarafından korunması bakımından, ceninin hak ehliyetini bozucu şarta bağlı olarak kazandığı kabul edilmelidir. Özsunay, **Embryo**, s. 1298.

²⁹ İsmet Sungurbey, **Medeni Hukukun Temel Sorunları**, İstanbul, 2002, s. 301; Hausheer/Aebi-Müller, s. 16; Hatemi/Kalkan Oğuztürk, s.11; Kalkan Oğuztürk, s. 258; Hamilelik anında yeni bireysel bir kalımsal şifrenin olduğu an olan üreme sürecinden itibaren 22-30 saat sonra kişilik başlar. Cenin, sağlıklı ve zarar görmemiş yaşama hakkına sahiptir. Mannsdorfer, s. 518, 525; Dolayısıyla zorunlu haller dışında kürtaj hukuka aykırı kabul edilmelidir. Kırkbeşoğlu, s. 31; Aksi görüşe göre, kürtajın ve embriyo üzerindeki müdahalelerin kayyım aracılığıyla engellenebileceği düşüncesi hayalden ibaret olup sağ ve tam doğum gerçekleşmeden kişiliği koruyan dava açmak mümkün değildir. Rona Serozan, **Çocuk Hukuku**, 2. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2005, s. 91; Bozucu şartı kabul etmemekle birlikte ceninin yaşam hakkı açısından benzer görüşler mevcuttur. İki tanesini aktarıyoruz: Nüfus Planlaması Hakkında Kanun'un 5. maddesine göre onuncu hafta dolduktan sonra daha üstün yarar sahibi görülen annenin yaşam hakkının korunması amacıyla– hamileliğe son vermeyi sıkı koşullara bağlı istisnai bir durum olarak kabulü, ceninin yaşam hakkının tanınması ve korunması olarak yorumlanabilir. Özden Özer Taşkın, Velayette Çocuğun Yüksek Yararı İlkesi, Özel Hukuk Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış

Kanaatimizce, sağ ve tam doğum şartının yaşam hakkı bakımından bozucu şart olarak kabul edilmesi daha uygundur. Kişilik haklarına bağlı olarak da cenine nidasyon anından itibaren yaşam hakkı tanınmalıdır. Fakat yine de belirtmeliyiz ki, yaşam hakkı bakımından bozucu şart niteliğini kabul etsek de miras ve malvarlığı açısından sağ ve tam doğum bir geciktirici şart özelliği taşımaktadır. Miras hakkı açısından değerlendirildiğimizde görülür ki bozucu şartın kabulü, tüpteki embriyoya henüz yaşam hakkı aktive edilmeden ve yaşam hakkını kazanacağı belirsizken miras hakkından yararlanma imkanı verir. Böyle bir yaklaşım hak ehliyeti sınırlarının zorlanması anlamına gelirken hukuki güvenliğin sarsılmasına yol açar³⁰.

C. Ceninin ve Embriyonun Yaşam Hakkı

1. Yaşam Hakkı ve Başlangıcı

Sperm ve yumurta hücreleri kendi başlarına bir canlı olmakla beraber zigot oluşumu gerçekleştikten sonra canlılıklarını kaybederler. Zigot oluşumu ile beraber canlılık durumu kesilmeden yaşam zinciri devam eder. Biyolojik anlamda yaşam bu süreçlerle başlamış olsa bile kişilik açısından tek başına bir birey olmaya başlama anının belirlenmesi gerekir³¹.

Tıbbın gelişmediği ve çocuk ölümlerinin çokça yaşandığı zamanlarda bazı toplumlarda çocuğun ağlaması, annesinin memesini bırakması ve hatta çocuğa isim verilmesi bile kişilik hakkını kazanılması anı olarak belirlenmişti. Tıbbın ilerlemesi ve çocuk ölümlerinin azalması, çocuk sahibi olamayan bireylerin bile yapay döllenme yoluyla çocuk sahibi olabilmesi yaşamın başlangıç anının tekrar ele alınmasına yol açmıştır. Yaşamın başlangıcı ile ilgili üç farklı görüş mevcuttur. Bunlar; döllenme anını kabul eden, hamilelik boyunca oluştuğunu kabul eden ve doğum anını kabul eden görüştür. Bazı toplumlarda kişiliğin kazanılması doğumla olurken; bazı toplumlarda doğumdan sonra meydana gelen bazı olaylarla mümkündür³².

Döllenme anını esas alan görüş, döllenmiş embriyonun insan onuruna yakışır derecede saygıyı hak eden bir canlıdan ziyade yaşam hakkına sahip bir insan olduğu ve daha doğmadan yaşam hakkını döllenme anından itibaren kazandığını savunmaktadır³³.

Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2006, s. 9; Ceninin kişilik hakkının geciktirici şarta bağlı olduğu kabul edilmeli fakat tıbbi zorunluluk ve irza tecavüz gibi sınırlı haller dışında keyfi uygulamalarla bu şartın gerçekleşmesi engellenmemelidir. Arpacı, s. 122.

³⁰ Serozan, **Çocuk Hukuku**, s. 91.

³¹ Bonni Steinbock, "The Morality of Killing Human Embryos", **The Journal of Law, Medicine and Ethics**, Volume 34, Spring 2006, s. 27.

³² Ayrıntılı bilgi için bkz. Kalkan Oğuztürk, s. 222.

³³ Bkz. Kalkan Oğuztürk, s. 231.

Yaşamın hamilelik boyunca kazanıldığını savunan görüşler için bazı yaşam başlangıç anları mevcuttur. Bunlardan ilki, embriyonun bilinçli isteklerinin oluştuğu aşamadır ki bu dönem 24. ve 32. hafta olarak kabul edilmektedir. İkinci kabul edilen başlangıç anı, bebeğin canlanma hareketlerinin anne tarafından hissedildiği aşamadır ki ultrason teknolojisi ile bu dönem 6 ila 7. hafta olarak belirlenmiştir. Üçüncüsü, fetüsün acıyı ve mutluluğu hissettiği aşamadır. Bir diğeri, ceninin insan suretini alma anıdır. Sonuncusu ise, implantasyon anıdır ki üremeye yardımcı tedavi yöntemleri açısından önem arz etmektedir³⁴.

İnsan yaşamının doğumla başladığını kabul eden görüş, doğumdan önceki aşamalar için cenine yaşam hakkı tanımamaktadır. Hatta yaşamın doğumdan sonraki bir anda başladığını kabul eden görüş de mevcuttur³⁵.

2. Üremeye Yardımcı Tedavi Yöntemleri Açısından Ceninin ve Embriyonun Yaşam Hakkının Başlangıcı ve Korunması

Yaşam hakkının başlangıç anının değerlendirmesinin ardından incelememiz gereken husus yapay dölleme ve özellikle in-vitro embriyo naklinde tüpteki embriyonun yaşam hakkının hangi andan itibaren başlayacağı ve nasıl korunacağıdır. Öncelikle, embriyonun doğum anına kadar olan süredeki ahlaki statüsünün ne olacağını belirlemeliyiz.

Embriyoya tanınan yaşam hakkının başlangıç anına göre, nasıl korunması gerektiğine dair görüşler vardır. Bu mesele ile ilgili genel olarak dört görüş karşımıza çıkmaktadır. Bu görüşlerden ilki olan tür görüşüne göre; embriyo, dölleme anından itibaren insan türüne aittir ve dölleme sonucunda embriyonun oluştuğu zamandan itibaren türünün karakteristik kapasitelerine potansiyel olarak sahiptir³⁶. Buna göre; tüpteki embriyo üzerinde araştırma yapılamaz, öldürülemez ve sahip olduğu insan haklarından hiçbirini ihlal edilemez³⁷.

İkinci görüş, devamlılık görüşüdür. Bu görüşe göre; zigot aşamasından itibaren doğmuş bir insanla aynı statüdedir; çünkü doğmuş her insan, bir embriyonun gelişimi ile meydana gelmiştir³⁸.

³⁴ Bkz. Kalkan Oğuztürk, s. 233.

³⁵ Annenin istememesi veya devlet politikası yüzünden yeni doğan bebekler öldürülebilmektedir. Amerika'da her yıl 5000 bebek öldürülürken, Çin'de tek çocuk politikası yüzünden ikinci çocuklar öldürülmektedir. Kalkan Oğuztürk, s. 231.

³⁶ Aykut Çoban, "İnsan Hakları Bağlamında Embriyonun Moral Statüsü", **Toplum ve Bilim**, No: 109, 2007, s. 258.

³⁷ Stefanie Hochreuter, **Die Problematik des Embryobegriffs und der Referenzkategorie "Mensch"**, Breyer Verlag, 2008, s. 28.

³⁸ Konu ile ilgili bkz. Gregor Damschen/Dieter Schöneker, **Der moralische Status menschlicher Embryonen**, De Gruyter Studienbuch, Berlin, 2002, s. 3; Kalkan Oğuztürk'ün görüşüne göre

Üçüncü görüş olan benzerlik görüşüne göre, embriyo, doğacak insanın genetik kimliğini taşımakta ve bu yönden diğer insanlardan farklı ve doğacak insana benzerdir³⁹.

Dördüncü görüş olan potansiyellik görüşüdür. Bu görüşe göre döllenme anından itibaren embriyonun doğmuş bir insan gibi kabul edilemeyeceği ama onun potansiyel bir insan oluşumunun tüm gereklerini gösterdiği için doğmuş bir insan gibi korunması gerektiği savunulmaktadır⁴⁰.

Kanaatimizce, embriyonun yaşam hakkı döllenme anından- in-vitro nakil durumunda tüpte bulunduğu andan- itibaren rahme implante edilmesiyle birlikte başlar. Bunun anlamı, tüpteki embriyonun yaşam hakkının olmaması, dolayısıyla, dondurulduktan sonra hukuken yasaklanan şekilde imha edilmesi veya bağışlanması, üzerinde deneysel amaçlı araştırmalar yapılması ve genlerine müdahale edilerek değiştirilmesi değildir. Bu aşamada potansiyel bir insan adayı olduğu için insan onurunun çiğnenmesi demek olan her hareketten masun tutulması gerekir⁴¹. Ama yaşam hakkını kazanması için embriyonun pasif potansiyelinin, anne rahmi duvarına tutunması ile aktif potansiyele geçmesi lazımdır. Çünkü üremeye yardımcı tedavi yöntemleri bakımından, laboratuvar ortamında çokça embriyo üretildiği ve hangisinin anne rahmine nakledileceğinin belli olmadığı bir dönemde bütün embriyolara yaşam hakkı tanımak amacı aşan bir yorum olacaktır⁴². Fakat şunu da göz ardı etmemeliyiz ki, tüpteki embriyonun yaşam hakkı bulunmasa dahi, üzerinde insanlık onuru ile bağdaşmayacak deneyler ve müdahaleler yapılmaması gerekir. Bu yüzden diyebiliriz ki, gelecekte kişi olabilecek embriyoya kişiye gösterilen saygının yansıtılması ve haklarının bu kapsamda korunması gerekir⁴³. Embriyo iken kendisine zarar verilmemesi

---

erken dönem embriyosu rahim duvarına tutunduktan sonra insan olarak değerlendirilmelidir. Çünkü devamlılık görüşünde gözden kaçan şey, in-vitro nakilde tüpteki embriyonun söz edilen potansiyelliğinin aktive edilmesi için dıştan bir müdahalenin gerekmesi ve bu müdahale olmadan embriyonun gelişim göstermemesidir. Kalkan Oğuztürk, s. 218.

³⁹ Konu ile ilgili bkz. Eberhard Schockenhof, **Ethik des Lebens, Grundlage und neue Herausforderungen**, Herder Verlag, Freiburg-Basel_Wien, 2009, s. 506.

⁴⁰ Hochreuter, s. 47; Ayrıca bkz. Damschen/Schönecker, s. 3 vd; Schockenhoff, s. 508.

⁴¹ Tüpteki embriyo, üreme hücreleri sahiplerinin kişilik haklarına dahil bir değer olarak hem bunların kişilik haklarını koruyan hükümlerin ve hem de müstakbel bir hukuk süjesi olduğundan insan varlığı ve onuruna saygı gösterilmesine ilişkin hukuk normlarının koruma alanına dahil kabul edilmelidir. Ergun Özsunay, "Uluslararası Belgelerde ve Bazı Ulusal Hukuk Düzenlerinde Embriyo ve Cenin'in Hukuksal Durumu ve Korunması", **Medeni Hukuk Hocalarına Saygı Günleri, Medeni Hukukta Güncel Sorunlar ve Önemli Gelişmeler Sempozyumu**, 26-27 Haziran 2008, İstanbul 2011, s. 130; Bir başka eserde yazar, bu görüşünü dile getirirken kişiliğin yansıma etkisi görüşüne atıf yapmıştır. Özsunay, Embryo, s. 1386.

⁴² Büyükkay, s. 130.

⁴³ A.M.L. Broekhuijsen-Molenaar, "The Legal Status of the Embryo in Vitro", **Council of Europe, Third Symposium on Bioethics: Medically-Assisted Procreation and Protection of the Human Embryo**, Strasbourg, 15-18 December, 1996, CDBI/SPK (06) 17, s. 1; Leyden Hukuk Fakültesi öğretim üyesi Broekhuijsen-Molenaar'ı hukuk sujesinin yansıma etkisi kavramı ile ilgili aktarımlar için bkz. Özsunay, **Hayatın Başlangıcı**, s. 14; Özsunay, **Embryo**, s. 1299-1300.

veya verilmiş zararlardan etkisi devam edenler için kişilik haklarına dayanarak dava açabilmesi için kişiliğin yansıma etkisinin kabulü hakkaniyet içeren bir yaklaşım olacaktır. Bu yaklaşım sayesinde çocuk yararı ilkesinin de gözetileceği şekilde tüpteki embriyonun yasal mirasçılığı kabul edilebilir.

II. Tüpteki Embriyonun Yasal Mirasçılığının Dayandığı Hukuki Gerekçeler

Eşlerden birinin ölümü sırasında tüpte bulunan embriyonun imha edilmesi yaygın uygulamadır. Fakat bu uygulamanın aksine görüşler de bulunmakta ve özellikle bu aşamada veya tüpteki embriyonun (halihazırda dondurulmuş şekilde saklı bulunan üreme hücrelerinin ölümden sonra döllenmesiyle sonradan elde edilen tüpteki embriyo da dahil olmak üzere) anne rahmine implante edilmesinin imha etmeye göre daha hukuka ve çocuk yararına uygun olduğu savunulmaktadır.

Bu bölümde ölümden sonra anne rahmine implante ve homolog döllenmeye ilişkin görüşler ve bu çerçevede tüpteki embriyonun yasal mirasçılık hakkı incelenmiştir. Ayrıca Hukukumuzdaki imhaya yönelik düzenlemeye yer verilmiş ve hukuka aykırı olarak imha edilmeyen tüpteki embriyonun anne rahmine implante ile birlikte yasal miras hakkına sahip olup olmadığı ele alınmıştır.

A. Tüpte Dondurulmuş Embriyonun ve Üreme Hücrelerinin İmha Edilmesine Dair Düzenleme Ve Farklı Yaklaşımlar

İnsan onuruna yakışır şekilde korunması gerektiğini düşündüğümüz tüpteki embriyonun kocanın ölümü ile birlikte imha edilmesi, bazı yazarların kanaatine göre, en son çare olarak düşünülmelidir. Buna göre, kocanın ölümünden önce döllenilerek tüpte saklanan embriyo, ölen kocanın hayatta iken verdiği açık rıza ve anne adayının da rızası ile anne rahmine kocanın ölümünden sonra implante edilebilmelidir⁴⁴. Tüpteki embriyo, henüz evli eşlerin kişilik hakkı değeridir ve eşler birlikte rıza göstererek böyle bir uygulamaya izin verebilmelidir. Fakat hem ölen kocanın hem de anne adayının rızasına rağmen diğer yasal mirasçılar ile bu konuda uyuşmazlık yaşanırsa, embriyonun imha edilmesi daha makul çözümdür⁴⁵.

Ölümden sonra homolog döllenme ihtimalinde spermin mutlaka mirasçı olmasını savunan bir görüşe göre, ölümden sonra homolog döllenmeye belirli süre sınırlaması içinde izin getirilmesine yönelik düzenleme yapılmalıdır⁴⁶. Amerikan Hukukunda genel olarak sperm ve embriyo, özel bir mülkiyet türüne konu edilmektedir⁴⁷.

⁴⁴ Broekhuijsen-Molenaar, s. 4.

⁴⁵ Broekhuijsen-Molenaar, s. 7.

⁴⁶ Bkz. Atabek, s. 168; Erol, s. 38.

⁴⁷ Doe v. Shala davasında Birleşik Devletler Bölge Mahkemesi (U8 District Court), dondurulmuş

Bu mülkiyet hakkı, eşlere sperm ve embriyo ile ilgili tasarruf hakkı tanımaktadır. Koca, ölümle birlikte sperm üzerinde tasarruf yetkisini kaybetse de, hayatta iken ölümden sonraya etkili olacak şekilde rıza verdiği takdirde kadının da rızası ile homolog döllenme gerçekleştirilebilir⁴⁸. Hukukumuz açısından değerlendirme yapan bir görüşe göre, her ne kadar sperm açısından eşya statüsü kabul edilmese de, eşin kendi kişilik değeri hakkında karar vermesi ve ölümden sonra homolog döllenmeye rıza göstermesi mümkün kılınabilir⁴⁹. Bu işlemin belirli süreye tabi kılınması hukuk güvenliğini sağlar⁵⁰.

Doktrindeki ve Amerika Hukukundaki bu fikre rağmen uygulamada birçok Avrupa ülkesi, eşlerden birinin ölümü üzerine tüpteki embriyoları imha etmektedir⁵¹. Buna karşın, İsrail Hukukunda, 1987 tarihli Sağlık Kanunu ile baba adayının ölümünün ardından 1 yıl içinde tüpte bulunan embriyonun anne rahmine nakline izin verilmişti⁵².

Böyle bir düzenlemenin getirilmesine dair görüş eleştirilmeye açıktır. Öncelikle döllenme anından önce baba adayının rızası ile var olmayan bir çocuğun bu şekilde tanınması mümkün değildir⁵³. İkinci olarak, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Söz-

---

embriyoların kişi sayılamayacağını ve hukuken korunacak menfaatlerinin bulunmadığını açıklamıştır. Bkz. Özsunay, **Hayatın Başlangıcı**, s. 13.

⁴⁸ Amerika'da 2000 yılında çıkarılan The Uniform Parentage Act'ta 2002 yılında yapılan düzenleme ile eşin ölmeden önce verdiği rıza ile ölümden sonra homolog döllenme gerçekleştirilebilmekte ve doğan çocuk mirasçı olabilmektedir. Charles P. Kindregan Jr. , "Dead Dads: Thawing an Heir from the Freezing", **William Mitchell Law Review**, 2009, Vol. 35, Issue 2, s. 438-439; Davis vs. Davis (1990) davasında ilk kez embriyo üzerinde kocanın da hakkının bulunduğu kabul edilmiştir. Mahkeme, boşanan çiftlerin halihazırda tüpteki embriyolar hakkında uyumsuzluk yaşamaması halinde embriyoların imhasına karar vermiştir. Çünkü kocanın sahip olduğu özel yaşam hakkı çocuk yapmaktan kaçınma hakkını da içermektedir. Bkz. Abraham Benschushan/Joseph G. Schenker, "The Right to an Heir in the Era of Assisted Reproduction", **Human Reproduction**, 1998, Vol. 13, No. 5, s. 1409; Özsunay, **Hayatın Başlangıcı**, s. 12.

⁴⁹ Atabek, s. 168; Erol, s. 38.

⁵⁰ Ölümün yarattığı heyecana kapılarak yapay döllenmeye karar verilmesinin önüne geçmek için iyice düşünüp taşınmaya elverişli süre tanınmalıdır. Atabek, s. 168; 1 yıllık sürenin yeterli olduğu yönünde görüş için bkz. Erol, s. 164; Amerika'da süre olarak üst sınır belirlenmemiştir. Bkz. Kindregan, s. 434.

Bu görüşlere katılmamakla birlikte, bu şekilde homolog döllenmeye izin verilmesi halinde düzenlenecek izin süresinin babalık karinesi için geçerli 300 günlük sürenin dikkate alınarak belirlenmesi daha uygundur.

⁵¹ Fransa, Almanya, İsveç bunlar arasındadır. İngiltere, çocuk yararı ilkesini gözeterek hareket etmektedir. Benschushan/Schenker, s. 1409.

⁵² Ayrıca boşanma halinde, eski kocanın rızası olması kaydıyla anne rahmine implante mümkün kılınmıştır. Joseph G. Schenker, "Assisted Reproduction Practice in Europe: Legal and Ethical Aspects", **Human Reproduction Update**, 1997, Vol. 3, No. 2, s. 182; Amerika'da süre olarak üst sınır belirlenmemiştir. Bkz. Kindregan, s. 434.

⁵³ Ingeborg Schwenzer, **Bassler Kommentar, Zivilgesetzbuch I, Art. 1-456 ZGB**, 3. Auflage, Basel-Genf-München, Helbing & Lichtenhahn, 2006, Art. 260, N 5.

leşmesi m. 7 ve 8⁵⁴ kapsamında doğmamış çocuk dâhil hiçbir çocuk daha baştan babasızlığa mahkûm edilemez⁵⁵. Her ne kadar hukuken bir babaya bağlanması sağlansa da çocuk, babanın maddi ve manevi desteğini hissedemez. Ölümden sonra homolog döllenenlerin önünü açacak yasal düzenleme yapılması açıkça çocuğun üstün yararı ilkesine aykırılık teşkil eder.

Hukukumuzda, Yönetmelik m. 20/4⁵⁶ hükmüne göre, üreme hücreleri, sahibinin ölümü üzerine imha edilir. Yönetmelik m. 20/5'e göre de, adaylardan alınan fazla embriyoların dondurulmak suretiyle saklanması halinde eşlerin birlikte talebi, boşanması veya bir tanesinin ölümü ya da belirlenen sürenin sona ermesi sonucunda embriyolar, üreme merkezi müdürlüğünce kurulacak komisyon tarafından tutanak tutularak imha edilir⁵⁷. Dolayısıyla ölen koca, ölümünden sonra homolog döllenen veya tüpteki embriyonun anne rahmine yerleştirilmesine hayatta iken rıza gösterse dahi, söz konusu rıza hukuken geçersizdir. Bunun yanında önceden verilen rıza ile

⁵⁴ Birleşmiş Milletler Çocuk hakları Sözleşmesi m. 7: "1. Çocuk doğumdan hemen sonra derhal nüfus kütüğüne kaydedilecek ve doğumdan itibaren bir isim hakkına, bir vatandaşlık kazanma hakkına ve mümkün olduğu ölçüde anne-babasını bilme ve onlar tarafından bakılma hakkına sahip olacaktır. 2. Taraf Devletler, özellikle çocuğun tabiiyetsiz kalması söz konusu olduğunda kendi ulusal hukuklarına ve ilgili uluslararası belgeler çerçevesinde üstlendikleri yükümlülüklerine uygun olarak bu hakların işlerlik kazanmasını taahhüt ederler."

Birleşmiş Milletler Çocuk hakları Sözleşmesi m. 8: "1. Taraf Devletler, yasanın tanıdığı şekliyle çocuğun kimliğini; tabiiyeti, ismi ve aile bağları dahil, koruma hakkına saygı göstermeyi ve bu konuda yasa dışı müdahalelerde bulunmamayı taahhüt ederler. 2. Çocuğun kimliğinin unsurlarının bazılarında veya tümünden yasaya aykırı olarak yoksun bırakılması halinde, Taraf Devletler çocuğun kimliğine sünatle yeniden kavuşturulması amacıyla gerekli yarım ve korumada bulunurlar."

⁵⁵ Özsunay, **Uluslararası Belgeler**, 137; Kalkan Oğuztürk, s. 381.

⁵⁶ Yönetmelik m. 20/4: "İkinci ve üçüncü fıkrada belirtilen zorunlu hallerde, üreme hücreleri ve gonad dokuları, verici adaya ait EDTA'lı kan örneği merkezde uygun şartlarda saklanır. Uygulama güvenliği açısından saklama öncesinde alınan bu kandan DNA kimliklendirme testleri yapılır ve bu bilgiler hasta dosyasına konular ve bir örneği aileye verilir. İkinci fıkranın (a) ve (d) bentlerinde belirtilen tıbbi zorunluluklar nedeniyle sperm veya testis dokusunun saklanması durumunda, dondurulma tarihinden itibaren doksan gün içinde kullanılması halinde DNA analizi aranmaz. DNA analizi, saklanacak dokuya ait bireyden EDTA'lı tüpe alınacak venöz kan buzdolabında +4 derecede saklanmak koşuluyla bir hafta içinde ruhsatlı genetik hastalıklar tanı merkezine gönderilir. Genetik hastalıklar tanı merkezi DNA izolasyonunu takiben DNA kimliklendirme analizi yapar. Saklama süresinin bir yılı aşması halinde kişi mutlaka başvuruda bulunarak rızasının devam ettiğini ifade eden imzalı dilekçesini vermelidir. Dondurulan üreme hücreleri ve gonad dokuları, alınan kişinin yıllık protokol yenilenmesi, isteği ve ölümü durumlarında müdürlükte kurulacak komisyon tarafından tutanak altına alınarak imha edilir. Bakanlıkça elektronik kayıt sistemi oluşturulması halinde merkezde saklanan üreme hücreleri ve gonad dokularına ilişkin bilgiler bu sisteme kaydedilir."

⁵⁷ Yönetmelik m. 20/5: "Adaylardan fazla embriyo elde edilmesi durumunda eşlerden her ikisinin rızası alınarak embriyolar dondurulmak suretiyle saklanır. Saklama süresinin bir yılı aşması halinde her yıl embriyonun saklanması için çiftler mutlaka başvuruda bulunarak taleplerinin devam ettiğini ifade eden imzalı dilekçe vermelidir. Eşlerin birlikte talebi, eşlerden birinin ölümü veya boşanmanın hükmen sabit olması halinde ya da belirlenen süre son bulduğunda saklanan embriyolar müdürlükte kurulacak komisyon tarafından tutanak altına alınarak imha edilir. Bakanlıkça elektronik kayıt sistemi oluşturulması halinde merkezde saklanan embriyolara ilişkin bilgiler bu sisteme kaydedilir."

yani bir çeşit tanıma işlemi vasıtasıyla henüz anne rahmine düşmemiş bir embriyonun soybağının baba adayına bağlanması hukuken mümkün değildir⁵⁸. Kanaatimizce bu yaklaşım, hukuk güvenliği ve çocuğun doğuştan dünyaya babasız gelmemesi açısından daha makuldür.

B. İmha Edilmeyen Tüpteki Embriyonun (Ölümden Sonra Homolog Döllenne Yoluyla Elde Edilen Tüpteki Embriyo Dahil) Ölümden Sonra Anne Rahmine Nakledilmesi ve Yasal Mirasçılığa İlişkin Çözümler

Hukukumuzdaki bu düzenlemeye rağmen kocanın ölümünden sonra kasten veya ihmalen üreme hücreleri kullanılarak homolog döllenme meydana gelirse veya dondurulmuş embriyonun anne rahmine nakli sonucu bir çocuk dünyaya gelirse, bu çocuğun soybağının ölen kişi ile kurulup kurulamayacağı ve bu kişinin mirasında hak sahibi olup olamayacağı üzerinde durulması gereken bir konudur. Embriyo ve üreme hücrelerinin hukuki statüsü ve soybağının belirlenmesine ilişkin kurallar açısından değerlendirme yaparak özellikle çocuğun üstün yararını gözeterek hukuki çözümler elde etmeliyiz.

1. Embriyonun ve Üreme Hücrelerinin Hukuki Statüsünün Yasal Mirasçılığa Etkisi

Kişiliğin başlangıcını anne rahmine düşme anı olarak kabul eden görüşe göre, mirasın açılması sırasında anne rahmine düşmüş bir cenin olmadığı için tüpteki embriyonun mirasçı olmaması gerekir⁵⁹.

Kişiliğin başlangıcını döllenme anı olarak kabul eden görüş, döllenme evlilik içerisinde gerçekleştiği için çocuğun mirasçı olması gerektiğini savunmaktadır⁶⁰. Bu görüşe göre; İsviçre Medeni Kanunu'nda kocanın ölümden 300 gün sonra doğan çocuğun, babalık karinesinden yararlanabilmesi için, döllenmenin kocanın ölümünden önce meydana geldiğinin ispatı hükmünden ilhamen Medeni Kanunumuzun soybağı ve kişiler hukukunu düzenleyen kısımlarında tıbbi gelişmelerin ışığında hem doğal hem de yapay döllenmeyi kapsayan döllenme anının esas alınması gerekir⁶¹. Döllenme anından önceki safhada yani üreme hücresi safhasında kişilik henüz kazanılmamış olduğundan yasal miras hakkından bahsedilemez⁶². Meseleye bakış açısı dâhilinde bu görüş, nidasyon anını kabul eden görüşe göre tüpteki embriyonun daha

⁵⁸ Nomer, s. 581.

⁵⁹ İmre/Erman, s. 464; Nomer, s. 580-581.

⁶⁰ Rona Serozan/Baki İlkay Engin, **Miras Hukuku**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2008, s.87; Aydın Ünver, s. 59.

⁶¹ Kırkbeşoğlu, s. 54.

⁶² Aydın Ünver, s. 60.

menfaatindedir. Çünkü eşler hayatta iken döllenmiş ve henüz anne rahmine implante edilmemiş tüpteki embriyonun miras hakkını korumaktadır⁶³.

Kişiliğin başlangıcını anne rahmine düşme anı kabul etmesine rağmen embriyo potansiyel insan adayı kabul eden görüşe göre, tüpteki ve anne rahmindeki embriyo diye ayırım yapılmalıdır⁶⁴. Anne rahmindeki embriyo, hukuk süjesidir. Tüpteki embriyo, anne ve babasının kişilik hakkı değeridir⁶⁵. Anne ve babanın kişilik hakkı değeri olarak mirasçı olmalarında beis yoktur⁶⁶.

Kanaatimizce, tüpteki embriyo, tek başına kendisine özgü yapısı olan canlıdır. Buna göre, tüpteki embriyo, potansiyel insan adayıdır. Anne rahmine implante edildikten sonra yaşam hakkı aktive edilir. Bu durumda yaşam hakkı aktive edilen ve cenin haline gelen tüpteki embriyonun cenin safhasında sağ ve tam doğum geciktirici şartına bağlı olarak sahip olduğu kişilik haklarının ve hak ehliyetinin tüpteki embriyo safhasına yansıtılması gereklidir. Bu yüzden tüpteki embriyonun ölümden önce veya sonra ana rahmine implante edilip edilmediğine bakılmaksızın ölen kocaya mirasçı olabileceği kanaatindeyiz.

Avustralya'da yaşanmış "yetim embriyolar" vakasında anne ve babanın aynı anda öldüğü kazanın ardından geride kalan embriyoların yasal mirasçı olup olamayacağı tartışılmıştır. Bazı yazarlar, ölüm anında dondurulmuş olarak tüpte bulunan embriyoların mirasçı olması gerektiğini, bazı yazarlar ise, henüz kişilik hakkından bahsedilemeyeceğinden mirasçı olmaması gerektiğini savunmuştur⁶⁷. Halbuki embriyoların yaşam hakkı henüz aktive edilmediğinden mirasçı olmaları kabul edilemez. Dolay-

⁶³ Kurt, s. 186; Keskin, s. 747-748.

⁶⁴ Broekhuijsen-Molenaar, s. 1; Özsunay, **Embryo**, s. 1386.

⁶⁵ "Reflex working of legal subject" kavramına bkz. Broekhuijsen-Molenaar, s. 1; Özsunay, **Embryo**, s. 1386, Özsunay'a göre, tüpteki embriyo, üreme hücreleri sahiplerinin kişilik haklarına dahil bir değer olarak hem bunların kişilik haklarını koruyan hükümlerin hem de müstakbel bir hukuk süjesi olduğundan insan varlığı ve onuruna saygı gösterilmesine ilişkin hukuk normlarının koruma alanına dahil kabul edilmelidir. Ayrıca bkz. Ergun Özsunay, "Uluslararası Belgelerde ve Bazı Ulusal Hukuk Düzenlerinde Embriyo ve Cenin'in Hukuksal Durumu ve Korunması", **Medeni Hukuk Hocalarına Saygı Günleri, Medeni Hukukta Güncel Sorunlar ve Önemli Gelişmeler Sempozyumu**, 26-27 Haziran 2008, İstanbul 2011, s. 130.

⁶⁶ Broekhuijsen-Molenaar, s. 7.

⁶⁷ Tartışmalar için bkz. George P. II Smith, "Australia's Frozen 'Orphan' Embryos: A Medical, Legal And Ethical Dilemma", **Journal of Family Law**, 1985-1986, s. 27 vd. ; Broekhuijsen-Molenaar, s. 7; Özsunay, **Embryo**, s. 1325; Bir diğer tartışma embriyoların miras yoluyla mirasçılara geçmesi konusunda yapılmıştır. Bir görüşe göre, ölen kişilerin kişilik haklarının uzantısı olarak onların ortak mülkiyetinde olan tüpteki embriyonun mirasçılara geçmesi mümkündür. Broekhuijsen-Molenaar, s. 7; Eşlerin evli olması halinde tüpteki embriyonun evlilik mal rejimine ait kabul edilmesini savunan görüş de mevcuttur. Burak Gemalmaz, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Mülkiyet Hakkı**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2009; Kanaatimizce, kişilik değeri olarak tüpteki embriyo, miras hukuku ilkeleri açısından terekeye dahil edilebilir mal olarak kabul edilemez. Aynı yönde görüş için bkz. Kalkan Oğuztürk, s. 380.

sıyla, geciktirici şartın varlığı nedeniyle sağ ve tam doğum gerçekleşmeden miras elde edilemez⁶⁸.

Üreme hücrelerinin dondurulup saklandığı zorunluluk hallerinde⁶⁹ kocanın ölümünden sonra kocanın spermi kullanılarak anne adayı hamile kaldığı takdirde, bir diğer ifade ile ölümden sonra homolog döllenme gerçekleştirildiği takdirde, doğan çocuğun yasal miras hakkına sahip olamayacağına dair görüşler baskındır. Kişiliğin başlangıcını nidasyon anı kabul eden görüşe göre, zaten koca öldüğünde anne rahminde cenin olmadığından çocuğun sperm sahibi kocaya yasal mirasçı olması kabul edilemez⁷⁰. Kişiliğin başlangıcını döllenme anı kabul eden görüş açısından meseleye baktığımızda, döllenme anından önce kişilik var olmadığı için sperm yasal mirasçılık sıfatına sahip olamaz⁷¹. Doğan çocuğun yasal mirasçı olması gerektiğini savunan görüş, kişiliğin hangi andan itibaren kazanıldığı üzerinde durmamakta ve daha çok çocuğun genetik babanın mirasından mahrum bırakılmaması gerektiğini vurgulamaktadır⁷².

Kanaatimizce babalık karinesini işletilebildiği 300 günlük sürenin çok aşılması halinde⁷³ evlilik sırasında henüz embriyo halinde olmayan spermin babaya mirasçı olması mümkün değildir. Tüpteki embriyonun potansiyel insan adaylığının kişiliğin yansımından etkileneceğini savunmakla birlikte sperme kişiliğin yansıtılması zorlama bir yorum olur⁷⁴. Çünkü sperm, henüz potansiyel insan adayı bile değildir.

⁶⁸ Tüpteki embriyo ile anne rahmindeki ceninin hak ehliyeti sahibi olma açısından eşit şartlara tabi tutulması gerektiğine dair görüş için bkz. Özsunay, **Embryo**, s. 1385; Fakat bir taşıyıcı anne vasıtasıyla yetim embriyoların dünyaya gelmeleri halinde biyolojik anne ve babalarına mirasçı olup olamamaları taşıyıcı annelik ihtimalinde soybağı ve miras problemlerinin çözümüne ilişkin yaklaşımlara bağlıdır. “Yetim embriyolar “ ile ilgili böyle bir çözüm önerisi için bkz. Smith, s. 30; Ülkemizde olduğu gibi birçok ülkede taşıyıcı annelik yasak olduğundan böyle bir nakil yapılamaz. Bkz. Benschushan/Schenker, s. 1410.

⁶⁹ Yönetmelik m. 20/2: “Erkeklerde üreme hücreleri ve gonad dokularının saklanması gerektiren tıbbi zorunluluk halleri şunlardır; a) Cerrahi yöntemlerle sperm elde edilmesi halinde, b) Kemoterapi ve radyoterapi gibi gonad hücrelerine zarar veren tedaviler öncesinde, c) Üreme fonksiyonlarının kaybedilmesine yol açacak olan ameliyatlara (testislerin alınması ve benzeri) öncesinde, ç) Çok az sayıda sperm olması (kriptoospermi) durumunda.”

Yönetmelik m. 20/3: “Kadınlarda üreme hücreleri ve gonad dokularının saklanması gerektiren tıbbi zorunluluk halleri şunlardır; a) Kemoterapi ve radyoterapi gibi gonad hücrelerine zarar veren tedaviler öncesinde, b) Üreme fonksiyonlarının kaybedilmesine yol açacak olan ameliyatlara (yumurtalıkların alınması gibi operasyonlar) öncesinde, c) Düşük over rezervi olup henüz doğurmamış veya aile öyküsünde erken menopoz hikâyesinin üç uzman tabipten oluşan sağlık kurulu raporu ile belgelenmesi durumunda.”

⁷⁰ Nomer, s. 580.

⁷¹ Aydın Ünver, s. 60.

⁷² Reşat Atabek, “Yapay Döllenme”, **İstanbul Barosu Dergisi**, İstanbul, C: LXI, No: 7-8-9, 1985, s. 117; Erol, s. 38.

⁷³ Bu hususa ilişkin açıklama çocuk yararı ilkesinin yasal mirasçılığa etkisi başlığı altında anlatılmaktadır.

⁷⁴ Kocanın ölümünden itibaren 300 gün içinde doğan çocuk ile koca arasındaki soybağı, döllenme

2. Soybağının Belirlenmesinin Yasal Mirasçılığa Etkisi

Öncelikle, kişiliğin geçmişe etkili olarak başladığı anda anne ve baba evliyse, çocuk evlilik içi kabul edilir. Ayrıca ölümün üzerinden 300 gün geçmeden önce doğan çocuğun soybağı babalık karinesi⁷⁵ nedeniyle ölen koca ile kurulur⁷⁶.

Kişiliğin başlangıcını döllenme anı olarak kabul eden görüşe göre, döllenme evlilik içinde gerçekleşirse tüpteki embriyo hayata geldiğinde koca ile arasında soybağı kurulur. Kişiliğin başlangıcını anne rahmine düşme anı olarak kabul eden görüşe göre, evlilik sona erdiğinde henüz anne rahmine implante gerçekleşmediğinden annenin evlilik içinde gebe kalması söz konusu olamaz ve bu yüzden babalık karinesi işletilemez⁷⁷. Ancak anne rahmine düşme anını kabul eden bir başka görüşe göre, kocanın ölümünden sonra 300 gün içinde doğan çocuk için babalık karinesi işletilmeli ve çocuğun babası ölen koca olmalıdır⁷⁸. Bu 300 günlük süre katı olarak uygulanmamalı ve 301 ve 302 gibi birkaç günlük gecikme yüzünden doğan çocuk, haklarından mahrum edilmemelidir⁷⁹.

Doğum 300 gün geçtikten sonra meydana gelirse, çocuk kural olarak evlilik dışı doğmuş olur. Bu durumda, koca ile çocuk arasındaki soybağı ancak babalık davası ile kurulabilir⁸⁰. Ölen kocaya babalık davasıyla hukuken bağlanan çocuğun ölüm anında anne rahmine düşmemiş olmasından dolayı miras hakkından mahrum bırakılması, eşitlik ilkesine aykırılık teşkil eder⁸¹.

Kanaatimizce, miras hukuku açısından çocuk yararı ilkesi gereği ölüm anında tüpte embriyo olarak bulunan çocuğun 300 gün içinde doğması halinde babalık karinesi işletilerek evlilik içi çocuk olarak değerlendirilmesi ve ölen kocaya mirasçı olması sağlanmalıdır. Özellikle, kocanın ölümünden 300 gün sonra doğan çocuk

---

kocanın ölümünden önce veya sonra olsa bile babalık karinesi gereği kurulmalı ve çocuk yasal mirasçılık sıfatını kazanmalıdır. Acabey, s. 190. Aynı yönde görüş için bkz. Kırkbeşoğlu, s. 51.

⁷⁵ TMK m. 285/1: "Evlilik devam ederken veya evliliğin sona ermesinden başlayarak üçyüz gün içinde doğan çocuğun babası kocadır."

⁷⁶ Acabey, s. 190; Nagehan Kırkbeşoğlu, **Soybağı Alanında Biyoetik ve Hukuki Sorunlar**, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2006, s. 51.

⁷⁷ Nomer, s. 580-581; Mirasın açılması sırasında anne rahmine düşmüş bir cenin olmadığı için tüpteki embriyonun mirasçı olmaması gerekir. İmre/Erman, s. 464.

⁷⁸ Acabey, s. 190-191; Kalkan Oğuztürk, s. 378; Erol, Avusturya Hukukunda ileri sürülmüş bir görüşü çocuk yararını üstün tuttuğu gerekçesi ile adil bir çözüm olarak değerlendirmiştir. Buna göre, yapılacak kanuni değişiklikle dış ortamda döllenmiş ve koca öldükten itibaren bir yıl içinde doğmuş çocuk, ölen kocaya soybağı ile bağlı olacak ve dolayısıyla yasal mirasçı olacaktır. Erol, s. 163.

⁷⁹ Acabey, s.190-191; Benzer görüş Alman Hukukunda da ileri sürülmüştür. Ayrıntılar için bkz. Erol, s. 163; Kalkan Oğuztürk, s. 378.

⁸⁰ Acabey, s. 192; Aynı yönde görüş için bkz. Kırkbeşoğlu, s. 55.

⁸¹ Bu konuda kanunun dar yorumu dayanak yapılmamalı ve hukuki güvenlik gerekçe gösterilmemelidir. Acabey, s. 191.

babalık davası ile soybağı açısından ölen kocaya bağlandıktan sonra evlilik içinde anne rahmine implante edilip edilmediğine bakılmaksızın yasal mirasçılık sıfatını kazanmalıdır. Ayrıca kocanın ölümünden 300 gün geçse bile anne rahmine implantenin evlilik içinde gerçekleştirildiği ispat edilebiliyorsa, TMK 285/2⁸² gereği çocuk evlilik içi sayılmalıdır⁸³.

Dondurulmuş üreme hücreleri sperm sahibinin ölümü sırasında henüz döllenendirilmediği takdirde, soybağının sperm sahibi ile kurulup kurulamayacağına dair farklı görüşler mevcuttur. Bu konuda soybağının kurulamayacağını savunan görüşe göre, kişi ölümüyle beraber çocuk yapma yetisini ve spermi üzerindeki tasarruf yetkisini kaybetmiştir ve anne rahmine implante gerçekleşmediğinden tam ve sağ doğmak koşuluyla kişilik kazanmayacağı için çocuk ve koca arasında soybağı babalık karinesi hükmünce kurulamaz⁸⁴. Bir başka görüş, sperm sahibinin ölümünden itibaren 300 gün içinde doğan çocuk babalık karinesi gereği evlilik sırasında dünyaya gelmiş kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu hususu savunan başka bir görüş, bir zamanlar evli olan çiftlerin bu şekilde dünyaya gelen çocuklarının ölen babanın soyadını kullanma ve miras hakkında yoksun bırakılmaması gerektiğini ifade etmiştir⁸⁵. Dolayısıyla 300 gün geçtikten sonra doğsa bile çocuğun soybağının ölen koca ile kurulması gerektiğini savunmuştur⁸⁶. Bu konudaki görüşümüzü çocuk yararı ilkesi ışığında belirteceğiz.

3. Çocuk Yararı İlkesinin Yasal Mirasçılığa Etkisi

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi⁸⁷ m. 3. b.1'de yer alan "...çocuğun yüksek yararı temel düşüncedir." şeklindeki ifadeden çocuğun yararının en üstün olarak ele alınması ve korunması gerektiği sonucuna varılmaktadır⁸⁸. Dolayısıyla çocuğun yararları ile çatışan yararlar ya da ilkeler olması halinde yapılması gereken çocuğun yararının araştırılması ve bunun üstün tutulmasıdır⁸⁹. Çocuğun yüksek

⁸² TMK m. 285/2: "Bu süre geçtikten sonra doğan çocuğun kocaya bağlanması, ananın evlilik sırasında gebe kaldığının ispatıyla mümkündür."

⁸³ Bkz. Kalkan Oğuztürk, s. 377.

⁸⁴ Nomer, s. 580; İsviçre Hukuku'nda ölen kocanın spermi ile ölümden sonra homolog döllenme işleminin gerçekleştirilmesi halinde 300 gün içinde doğan çocuğun ölen kocaya soybağı ile bağlı olduğu kabul edilmişti. Daha sonra tam aksi görüş benimsenmiş ve döllenmenin evlilik içinde gerçekleşmesi aranmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erol, s. 160; Kalkan Oğuztürk, s. 374.

⁸⁵ Atabek, s. 117.

⁸⁶ Atabek, s. 117; Aynı yönde görüş için bkz. Erol, s. 38.

⁸⁷ 20 Kasım 1989 tarihinde benimsenen Sözleşme, 2 Eylül 1990 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Sözleşmeyi 14 Ekim 1990 tarihinde imzalamıştır ve Sözleşme 27 Ocak 1995'te Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

⁸⁸ Özer Taşkın, s. 21.

⁸⁹ Özer Taşkın, s. 21.

yararı ilkesini uygulayabilmek için çocuk, bir taraftan bağımsız ve onurlu bir birey olarak kabul edilmeli, diğer taraftan, çocuğun toplumun en fazla korunmayı gerektiren kesimi içerisinde olduğunu göz önüne alınarak, çocuk lehine pozitif ayrımcılık yapılmalıdır⁹⁰. Miras hukuku açısından baktığımızda çocuğun gözetilmesi gereken en büyük yararı şüphesiz miras hakkıdır ve meseleler ele alınırken kesinlikle çocuk lehine yorum yapılmalıdır⁹¹.

Konumuz itibarıyla çocuğun üstün yararı ilkesinin dikkate alınarak yorumlanması gereken hususlar vardır. Bunlardan ilki, ceninin mirasçı olmasına ilişkin kanun hükmünün üremeye yardımcı tedavi yöntemleri açısından değerlendirilerek tüpteki embriyonun yasal miras hakkının tanınmasının sağlanmasıdır.

İkincisi ise, tüpteki embriyonun kocanın ölümünden sonra anne rahmine implante edilmesi hususudur. Dondurulmuş embriyonun kocanın ölümünden sonra anne rahmine nakledilmesi sonucunda 300 gün içinde doğan çocuğun soybağı çocuk yararı ilkesi üstün tutularak babalık karinesi hükmünce ölen kocayla kurulmalıdır⁹². Doğum 300 gün geçtikten sonra gerçekleşirse, babalık davası yoluyla çocuk ile ölen koca arasında soybağı kurulabilir⁹³. Soybağının hükmü gereğince, tüpteki embriyonun bahsi geçen hallerde yasal mirasçı olması mümkündür⁹⁴.

Üçüncü husus, dondurularak saklanan üreme hücrelerinin ölümden sonra döllenenmesine ilişkindir. Sperm sahibinin ölümü anında henüz döllendirilmemiş spermnin ölümden sonra eşin yumurtası ile döllendirilmesi durumunda çocuk yararı ilkesi gereği yorum yaparak doğan çocuğu yasal miras hakkından mahrum bırakmamak mümkündür. Her nasılsa ölümden sonra homolog dölllenme ve akabinde doğum gerçekleşirse, sperm sahibinin ölümünden itibaren 300 gün içinde doğan çocuk babalık karinesi gereği evlilik sırasında dünyaya gelmiş kabul edilmeli ve sperm sahibine yasal mirasçı olmalıdır⁹⁵. Fakat 300 günü aşan doğumlarda çocuk yasal mirasçı olmama-

⁹⁰ Serozan, **Çocuk Hukuku**, s. 4-5.

⁹¹ Serozan, **Çocuk Hukuku**, s. 113.

⁹² Kalkan Oğuztürk, s. 377.

⁹³ Acabey, s. 190; Çocuğun genetik babasının annenin ölen kocası olduğu gerçeği karşısında çocuk, miras hakkından mahrum edilemez. Erol, s. 144; Karşı görüş için bkz. Kalkan Oğuztürk, s. 378: Ölümden "çok sonra" implante kabul görmemelidir. Yazarın bu görüşünün altında yatan neden velayet, soybağı ve miras hukuku alanını ilgilendiren konu ve sorunların artmasıdır. Ayrıca bkz. Kindregan, s. 434.

⁹⁴ Karşı görüşe göre, tüpteki embriyonun evlilik devam ederken anne rahmine implante edilmesi gerekir. Evlilik sona erdikten sonra annenin hamile kalması halinde evlilik dışı statüsünde olan çocuğun babalık karinesi yoluyla ölen kocayla soybağının kurulması mümkün olmadığından mirasçı da olamaz. Nomer, s. 580-581.

⁹⁵ Acabey, s. 190; Kırkbeşoğlu, s. 51; Babalık karinesi açısından cinsel ilişkinin gönül rızası ile yapılması zorunluluğu yoktur. Bu yüzden yapay dölllenme, kocanın rızası olmadan da gerçekleşse, doğan çocukla ölen koca arasında soybağı tesis edilmelidir. Serozan, **Çocuk Hukuku**, s. 182.

lıdır⁹⁶. Doktrinde bir başka görüş, her ne kadar homolog döllenme ölümden sonra gerçekleşse de, çocuk yararı ilkesini üstün tutarak bir zamanlar evli olan çiftlerin bu şekilde dünyaya gelen çocuklarının yasal miras hakkından hiçbir şekilde yoksun bırakılmaması gerektiğini ifade etmiştir⁹⁷. Bu görüşe göre, babalık karinesinin işlediği 300 günlük süre, yasal mirasçılık açısından üst süre olmamalıdır.

Kanaatimizce ölümden sonra homolog döllenmenin yasak olduğuna dair açık hükme karşın her nasılsa döllenme işlemi gerçekleştirildiği takdirde, çocuk 300 günlük süreyi geçmeden doğarsa, çocuğun miras hakkından yoksun tutulmaması gerekir. Homolog döllenme işleminin sperm sahibinin ölümünden çok sonra yapılması halinde, sperm sahibi ile çocuk arasında mirasçılık ilişkisinin kurulmasının ise hem miras hukuku ilkelerine aykırı olduğu hem ülkenin sosyo-ekonomik ve ahlaki yapısı açısından çocuk yararına olmadığı açıktır⁹⁸. Dolayısıyla homolog döllenme işlemi ölümden önce yapıldığı takdirde ve işlem ölümden sonra yapılmakla birlikte babalık karinesinin işletilebildiği 300 günlük sürenin içinde doğum gerçekleştiği takdirde çocuğun yasal mirasçılık sıfatının var olduğu kabul edilmelidir⁹⁹.

III. Tüpteki Embriyonun Yasal Mirasçı Olması Halinde Miras Hukuku Açısından Karşılaşılacak Sorunlar ve Çözüm Önerileri

A. Mirasın Paylaşılmasının Ertelenmemesi

Mirasbırakanın ölümünün ardından mirasçılar, kanunen tereke üzerinde elbirliği mülkiyetine sahip olur¹⁰⁰. Mirasçılar, mirası paylaşılan kadar terekeyi beraber

⁹⁶ Acabey, s. 190; Kırkbeşoğlu, s. 51.

⁹⁷ Atabek, s. 171; Erol, s. 38.

⁹⁸ Çocuğun üstün yararının her ülkenin toplumsal yapısı, sosyo-ekonomik koşulları açısından değerlendirilmesi dikkate alınarak, her ülkenin çocuğun yararını belirlerken kendi gerçekliğini göz önüne alması gerekir. Özer Taşkın, s. 23; Erol'a göre, her ne kadar ölümden sonra döllenme yasak olsa da, bu şekilde dünyaya gelen çocuğun menfaatlerinin üstün tutulması fikrine binaen sperm sahibine mirasçı olması sağlanmalıdır. Fakat mirasın paylaşılmasından sonra gerçekleştirilen döllenme ile doğan çocuk, diğer mirasçıları zarara uğratacağından miras payı alamamalıdır. Erol, s. 38; Görüldüğü üzere, ölümden çok sonra yapılan döllenme işlemi, miras hukuku açısından hukuki güvenliği sarsmaktadır. Dolayısıyla ölümden sonra homolog döllenme işleminin ardından mirastan pay alabilmek için çocuğun makul karşılanabilecek 300 günlük süre geçmeden doğması gereklidir. Tabi ki, bu süre katı şekilde uygulanmamalıdır.

⁹⁹ Ayrıca şunu belirtmekte fayda görmekteyiz. Açık hükme rağmen her nasılsa çok sonra embriyo implante edilmesi halinde, babalık davası yoluyla soybağının bağlanması ve yasal mirasçılık hakkının tanınması görüşünü savunurken, ölümden çok sonra homolog döllenme ihtimalinde yasal mirasçılık hakkının tanınmaması görüşünü savunmaktayız. Bu farklılık, çocuğun üstün yararı ilkesi ile birlikte embriyo ve sperm hukuki niteliklerinin etkisinden kaynaklanmaktadır.

¹⁰⁰ TMK m. 640/1: "*Birden çok mirasçı bulunması hâlinde, mirasın geçmesiyle birlikte paylaşmaya kadar, mirasçılar arasında terekedeki bütün hak ve borçları kapsayan bir ortaklık meydana gelir.*" TMK m. 640/2: "*Mirasçılar terekeye elbirliğiyle sahip olurlar ve sözleşme veya kanundan doğan temsil ya da yönetim yetkisi saklı kalmak üzere, terekeye ait bütün haklar üzerinde birlikte tasarruf ederler.*"

yönetir. Mirasın paylaşımı sözleşme veya kanunen engellenmediği sürece mirasçılarının her biri tarafından istenebilir¹⁰¹. Fakat paylaşma sözleşme veya kanun gereği ertelenebilir.

Mirasın paylaşılmasının kanun hükmü gereği ertelendiği durumlardan biri de mirasçılar arasında cenin bulunmasıdır¹⁰². Mirasçılar arasında cenin bulunduğu halde, ceninin doğumu beklenmeden o yokmuş gibi miras paylaşılırsa, bu paylaşma geçersiz sayılır ve cenin tam ve sağ doğduğu takdirde tekrar paylaşma talep edilebilir¹⁰³.

Mirasın paylaşılmasının ertelenmesi için, miras açıldığı anda anne rahminde bulunan bir ceninin varlığı aranmaktadır. Tüpteki embriyo henüz anne rahmine yerleştirilmediği için mirasın paylaşılmasını engellemez¹⁰⁴. Buna karşılık diğer bir görüşe göre, mirasbırakanın ölümü anında anne rahminde bulunmayan, tüpteki embriyonunun mirasın paylaşımını doğum gerçekleşene kadar ertelenmesi gereklidir¹⁰⁵. Kanaatimizce, mirasın paylaşılması için dondurulmuş embriyonun doğumunun beklenmesi gerekmez. Çünkü tüpteki embriyonun ne zaman anne rahmine yerleştirileceği belirsizdir. Bu yüzden, bu belirsizliğin ortadan kalktığı ve tüpteki embriyonun potansiyel insan adaylığının aktive edildiği andan itibaren mirasın paylaşılması ertelenebilir. Zaten tüpteki embriyo anne rahmine hiç koyulmazsa mirasın paylaşılması herhangi bir sorun doğurmaz¹⁰⁶. Eğer paylaşma sırasında tüpteki embriyo anne rahmine yerleştirilirse mirasın paylaşılması ertelenmelidir¹⁰⁷. Çünkü artık paylaşmaya engel teşkil eden anne rahmine düşmüş cenin bulunmaktadır.

Anne rahmine yerleştirilmesi ve doğumun gerçekleşmesi ile beraber tüpteki embriyo, yasal mirasçılık sıfatını geçmişe etkili olarak kazanacağından mirasın paylaşılması ister nidasyon anından önce ister nidasyon anından sonra gerçekleşsin, sonuç olarak hükümsüz hale gelir¹⁰⁸.

¹⁰¹ TMK m. 642/1: "Mirasçılardan her biri, sözleşme veya kanun gereğince ortaklığı sürdürmekle yükümlü olmadıkça, her zaman mirasın paylaşılmasını isteyebilir."

¹⁰² TMK m. 643/1: "Mirasın açıldığı tarihte, mirasçı olabilecek bir cenin varsa paylaşma doğuma kadar ertelenir." Bu hüküm emredici niteliktedir. Bkz. Mustafa Dural/Turgut Öz, **Türk Özel Hukuku C: IV, Miras Hukuku**, 8. Bası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 470; Mannsdorfer, s. 530; İnan/ Ertay/Albaş, s. 559; İmre/Erman, s. 473.

¹⁰³ İmre/Erman, s. 473; Dural/Öz, s. 471.

¹⁰⁴ İmre/Erman, s. 474.

¹⁰⁵ Aydın Ünver, s. 63.

¹⁰⁶ Kurt, s. 200.

¹⁰⁷ Serozan/Engin, s. 492; Aydın Ünver, s. 63; Kurt, s. 200.

¹⁰⁸ Kurt, s. 200.

B. Miras Sebebiyle İstihkak Davası Açılması

Tüpteki embriyonun tam ve sağ doğumundan önce miras paylaşımı tamamlanmışsa, tüpteki embriyo, doğumdan itibaren geçmişe etkili olarak mirasçılık sıfatını kazanacağından, miras sebebiyle istihkak davası açma hakkına sahiptir¹⁰⁹. Böylelikle davacı çocuk yasal mirasçı olarak terekeyi veya bazı tereke mallarını elinde bulunduran kişilere karşı mirasçılıktaki üstün hakkını ileri sürebilir¹¹⁰. Miras sebebiyle istihkak davasının tâbi olduğu zamanaşımı süresi, davacının kendisinin mirasçı olduğunu ve iyiniyetli davalının terekeyi veya tereke malını elinde bulundurduğunu öğrendiği tarihten itibaren bir yıl ve her durumda mirasbırakanın ölümünden itibaren on yıl, iyiniyetli olmayan davalılara karşı ise yirmi yıldır¹¹¹.

Davalıların iyi niyetli veya kötü niyetli olmalarına paylaşma sırasında tüpteki embriyonun anne rahmine yerleştirilmiş olması veya olmaması etki eder. Buna göre, henüz paylaşma tamamlanmadan tüpteki embriyo anne rahmine yerleştirilmiş, bu durum bilindiği halde doğum beklenmeden paylaşım tamamlanmışsa, diğer mirasçılar kötü niyetli kabul edilmelidir¹¹². Bu durumda çocuğun açacağı davanın zamanaşımı süresi 20 yıl olur. Buna karşılık, tüpteki embriyo mirasın paylaşılması tamamlandıktan sonra anne rahmine yerleştirilmiş ise, miras paylaşıldığı sırada henüz embriyonun anne rahmine yerleştirilip yerleştirilmeyeceği belirsiz olduğundan kendilerine karşı miras sebebiyle istihkak davası açılacak kişiler kural olarak iyiniyetli kabul edilmelidir¹¹³. Bu durumda çocuğun açacağı davanın uzun zamanaşımı süresi 10 yıl olur. Fakat paylaşma sırasında tüpteki embriyonun anne rahmine yerleştirileceğini öğrenen davalı, kötü niyetli kabul edilmelidir.

C. Ahlaka Aykırı Fiil Nedeniyle Zararın Tazmini Talebi

Sağ kalan eş, üst zümre mirasçılarını mirastan mahrum etme amacını taşıyarak kocanın ölümü sırasında tüpte bulunan veya 300 gün geçmeden doğmak kaydıyla ölümden sonra homolog döllenme yoluyla oluşacak embriyoyu dünyaya getirmeyi tercih ettiği takdirde, doğan çocuğun miras hakkı korunmalıdır¹¹⁴. Böyle bir durum-

¹⁰⁹ TMK m. 637/1: “Yasal veya atanmış mirasçı, terekeyi veya bazı tereke mallarını elinde bulunduran kimseye karşı mirasçılıktaki üstün hakkını ileri sürerek miras sebebiyle istihkak davası açabilir.”

¹¹⁰ Hüseyin Hatemi, **Miras Hukuku**, 4. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2014, s. 152-153; İmre/Erman, s. 413; Dural/Öz, s. 427; Kalkan Oğuztürk, s. 378; Kurt, s. 201.

¹¹¹ TMK m. 639: “Miras sebebiyle istihkak davası, davacının kendisinin mirasçı olduğunu ve iyiniyetli davalının terekeyi veya tereke malını elinde bulundurduğunu öğrendiği tarihten başlayarak bir yıl ve her hâlde mirasbırakanın ölümünün veya vasiyetnamenin açılmasının üzerinden on yıl geçmekle zamanaşımına uğrar. İyiniyetli olmayanlara karşı zamanaşımı süresi yirmi yıldır.”

¹¹² Kurt, s. 201.

¹¹³ Serozan/Engin, s. 465; Kurt, s. 201-202.

¹¹⁴ Ölümden sonra homolog döllenmeyi savunan görüşlerden birine göre, mirasın paylaşılmasının ardından döllenme gerçekleştirilirse, çocuğun mirasçı olmaması gerekir. Erol, s. 144.

da ahlaka aykırı fiil işleyen hekimin ve annenin sorumluluğuna gidilerek üst zümre mirasçılarının zararlarının tazmin edilmesi daha makul bir çözümdür¹¹⁵.

Anne rahmine implantenin eşin ölümden sonra gerçekleştiği homolog döllenme nedeniyle miras hakları zedelenen kimseler, mevcut işlemin kendilerine zarar verme kastıyla yapıldığını ispat etmelidir. Zarar verme kastı yok ise, tazminat talep edemezler¹¹⁶. Eşinin ölümünden sonra şiddetli şekilde çocuk sahibi olmak isteyen diğer eşin üst zümre mirasçılara zarar verme kastı taşıyıp taşımadığı ispatı zor meseledir. Bu yüzden meseleye şu yönden yaklaşılmalıdır. Üst zümre mirasçılarının zarar görmesini göze alarak ama bunu özellikle istemiş olmadan hareket eden diğer eşin ihtimalî kast içeren bu tutumu 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu¹¹⁷ m. 49/2 gereği ahlaka aykırı fiilden kaynaklanan sorumluluğun doğmasına yol açmalıdır¹¹⁸.

SONUÇ

1- Cenin, miras ve malvarlığı açısından sağ ve tam doğum geciktirici şartına bağlı olarak hak ehliyetini anne rahmine düştüğü andan itibaren kazanır. Yaşam hakkı açısından sağ ve tam doğum bozucu şart olarak değerlendirilmelidir.

2- TMK'daki hüküm gereğince, mirasbırakan öldüğü sırada cenin, anne rahmine düşmüş ise mirasbırakana mirasçı olabilir. Bu hüküm tüpteki embriyonun mirasçılığı açısından tartışma doğurmaktadır. Bir görüşe göre, mirasbırakanın ölümü sırasında henüz anne rahmi duvarına tutunma yani nidasyon gerçekleşmediği için tüpteki embriyo mirasçı olamaz. Bir diğer görüş ise, bu hükmün yapay döllenme hususunu içermediğini, burada kanun boşluğunun var olduğunu ve döllenme anından itibaren tüpteki embriyonun mirasçı sıfatını kazanması gerektiğini savunmaktadır.

3- Tüpteki embriyo, potansiyel insan adayıdır. Canlılığının anne rahmine implante ile aktive edilmesi gerekir. Bir başka deyiş ile nidasyon anından itibaren kişilik başlamalıdır. Embriyonun tüpte iken henüz hak ehliyetine sahip olmaması nedeniyle anne ve babasının kişilik değerlerinin uzantısı olarak korunması gereklidir. Ayrıca insan onuruna yakışır koruma sağlama amacıyla bir şekilde tam ve sağ doğum ger-

¹¹⁵ Altunkaya, Mehmet: "Tabii Olmayan Yollarla Çocuk Sahibi Olmanın Soybağına Etkisi", **IMGB, Organ ve Doku Naklinde Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Sorunları, I. Uluslararası Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongresi Bildiri Kitabı**, İstanbul, 2007, s. 105; Acabey, s. 188; Erol, s. 143; Kalan Oğuztürk, s. 380-381.

¹¹⁶ M. Kemal Oğuzman/Turgut Öz, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Cilt II**, Gözden Geçirilmiş 10. Bası, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2013. s. 65-66.

¹¹⁷ Kanun No: 6098, Kabul Tarihi: 11.01.2011, Yayımlandığı Resmi Gazete: 04.02.2011-27836, Yayımlandığı Düstur: Tertip 5 Cilt: 50.

¹¹⁸ Yargıtay 4. HD. E. 3849, K. 4232, T. 16.06.1986, (**Yargıtay Kararları Dergisi**, Yıl: 1986, S: 11, s. 1619); Konu ile ilgili bkz. Oğuzman/Öz, s. 66; İhtimalî kast yoluyla sorumluluğun doğmayacağına dair karşı görüş için bkz. Andreas von Tuhr/Peter, **Allgemeiner Teil des Schweizerischen Obligationenrechts Bd. I**, Lieferung 2, Zürich, 1979, s. 428.

çekleştikten sonra kazanılan kişiliğin tüpteki safhaya yansıtılması gerekir. Kişiliğin yansıtılmasının sonucu olarak tüpteki embriyo, cenin aşamasındaki gibi sağ ve tam doğum geciktirici şartına bağlı olarak mirasbırakana yasal mirasçı olur.

4- Unutulmamalıdır ki, hukukumuzda eşlerden birinin ölümü halinde evlilik sona ereceğinden dondurulmuş embriyoların yok edilmesi gerekir. Fakat sağ kalan eş veyahut diğer etmenler nedeniyle tüpteki embriyonun anne rahmine implante edilmesi ve doğumu sağlanırsa, çocuğun üstün yararı ilkesi gereği tüpteki embriyonun yasal mirasçılığı kabul edilmelidir.

5- Ölümünden itibaren 300 gün içinde doğum gerçekleşirse babalık karinesiyle, 300 günden sonra gerçekleşirse babalık davası yoluyla soybağı kurulmalı ve soybağının hükmü gereği çocuk yasal mirasçı sıfatını kazanmalıdır. Tüpteki embriyo, kocanın ölümünden sonra anne rahmine nakledilerek her ne kadar hukuka aykırı bir uygulama ile dünyaya gelse de, bir zamanlar evli olan çiftin çocuğu olma özelliğini kaybetmemektedir. Aksi bir değerlendirme halinde, ölen eş ile sağ kalan eşin daha önceden dünyaya gelen çocukları ile söz konusu çocuk arasında mirasçılık açısından eşitlik ilkesine aykırılık doğar.

6- Sperm sahibinin ölümü anında tüpte döllendirilmiş bir embriyonun bulunması önemlidir. Aksi halde dondurulmuş sperm, sperm sahibinin ölümünün ardından döllendirilirse, ölüm anında ortada henüz potansiyel bir insan adayı olmadığından kişiliğin yansıma etkisinden bahsetmek güçtür. Fakat çocuğun üstün yararı ilkesi gereği, kocanın ölümünden itibaren 300 gün içinde doğan çocuğun babasının ölen koca olduğuna dair babalık karinesi burada da işletilmeli ve sperm sahibinin ölümünden sonra döllenme gerçekleşse bile çocuk yasal mirasçı olabilmelidir.

7- Mirasbırakanın ölümü sırasında tüpteki embriyonun varlığı, mirasın paylaşılmasını ertelememelidir. Çünkü henüz anne rahmine implante edilmiş ve canlılığı aktive edilmiş bir embriyodan söz edilemeyeceği gibi bu ihtimalin gerçekleşeceğine dair belirsizlik vardır. Miras paylaşımının bu belirsizlikten etkilenmemesi daha doğru yaklaşımdır. Miras paylaşımından sonra tüpteki embriyonun tam ve sağ doğumu gerçekleşirse, diğer mirasçılara miras sebebiyle istihkak davası açması ve miras payını elde etmesi mümkündür.

8- Homolog döllenme yoluyla elde edilmiş embriyonun mirasbırakanın ölümünden sonra anne rahmine nakli nedeniyle diğer mirasçıların miras payında azalmalar meydana gelir. Yani diğer mirasçılar bu işlemde zarar görür. Azalan miras payları nedeniyle uğradıkları zararı anneden veya işlemi gerçekleştiren hekimden talep edebilmeleri tek şartla mümkündür. Bu şart ise, TBK m. 49/2'de düzenlenen zarar verme kastı ile ahlaka aykırı fiilin işlendiğinin ispatlanmasıdır.

9- Tüpteki embriyo ile ceninin yasal mirasçılığı arasında iki önemli fark bulunmaktadır. Birinci fark şudur ki, cenin, geciktirici şarta bağlı olarak miras hakkına

sahip iken, tüpteki embriyo, yaşam hakkı aktive edilemeden mirasçılık sıfatına sahip olmaz. İkinci fark şudur ki, ceninin varlığı, mirasın paylaşılmasını ertelerken, henüz anne rahmine nakli belirsiz olan tüpteki embriyonun mirasın paylaşılmasını ertelemesi söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Akipek, Jale / Akıntürk, Turgut / Karaman, Derya Ateş, **Türk Medeni Hukuku Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku**, 11. Bası, Beta Yayınları, İstanbul, 2014.
- Altunkaya, Mehmet, “Tabii Olmayan Yollarla Çocuk Sahibi Olmanın Soybağına Etkisi”, **IMGB, Organ ve Doku Naklinde Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Sorunları, I. Uluslar arası Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongresi Bildiri Kitabı**, İstanbul, 2007, s. 98-118.
- Arpacı, Abdülkadir, **Kişiler Hukuku: Gerçek Kişiler**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Aydın Ünver, Tülay, **Cenin Hukuki Konumu**, XII Levha Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Benshushan, Abraham / Schenker, Joseph G., “The Right to an Heir in the Era of Assisted Reproduction”, **Human Reproduction**, 1998, Vol. 13, No. 5, s. 1407-1410.
- Broekhuijsen-Molenaar, A.M.L., “The Legal Status of the Embryo in Vitro”, **Council of Europe, Third Symposium on Bioethics: Medically-Assisted Procreation and Protection of the Human Embryo**, Strasbourg, 15-18 December, 1996, CDBI/SPK (06) 17.
- Büyükcay, Yusuf, “Hekimlerin Embriyo Nakillerinde Hukuki Sorumluluğu”, **II. Sağlık Hukuku Kurultayı**, Ankara Barosu Yayınları, Ankara, 2009.
- Çoban, Aykut, “İnsan Hakları Bağlamında Embriyonun Moral Statüsü”, **Toplum ve Bilim**, No: 109, 2007.
- Damschen, Gregor / Schöneker, Dieter, **Der moralische Status menschlicher Embryonen**, De Gruyter Studienbuch, Berlin, 2002.
- Dural, Mustafa / Ögüz, Tufan, **Türk Özel Hukuku C: II, Kişiler Hukuku**, 15. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2014.
- Dural, Mustafa / Öz, Turgut, **Türk Özel Hukuku C: IV, Miras Hukuku**, 8. Bası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2015.
- Gemalmaz, Burak, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Mülkiyet Hakkı**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Hatemi, Hüseyin / Oğuztürk, Kalkan Burcu, **Kişiler Hukuku (Gerçek Kişiler-Tüzel Kişiler)**, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2013.
- Hatemi, Hüseyin, **Miras Hukuku**, 5. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2014.
- Hausheer, Heinz/Aebi-Müller, Regina E., **Das Personenrecht des Schweizerischen Zivilgesetzbuches**, 3. Auflage, Stämpfli Verlag, Bern, 2012.
- Hochreuter, Stefanie, **Die Problematik des Embryobegriffs und der Referenzkategorie “Mensch”**, Breyer Verlag, 2008.
- İmre, Zahit / Erman, Hasan, **Miras Hukuku**, 8. Bası, Der Yayınları, 2011.

- İnan, Ahmet N. / Ertaş, Şeref / Albaş, H., **Miras Hukuku**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2008.
- Kalkan Oğuztürk, Burcu, **Türk Medeni Hukuku'nda Biyoetik Sorunlar**, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2011.
- Keskin, Dilşad, "Doğum Öncesi Gerçekleşen Zarar Verici Fiil Sebebiyle Tazminat: Ceninin Tazminat Talebi", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XVII, Sa. 1-2, 2013, s. 743-774.
- Kırkbeşoğlu, Nagehan, **Soybağı Alanında Biyoetik ve Hukuki Sorunlar**, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2006.
- Charles P. Kindregan Jr., "Dead Dads, Thawing an Heir from the Freezing", **William Mitchell Law Review**, 2009, Vol. 35, Issue 2, s.432-448.
- Kurt, Leyla Müjde, "Cenin Mal Varlığı Hakları", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:2 Sayı:1, 2011, s. 177-207.
- Mannsdorfer, Thomas M., "Rights of Embryo and Fetus in Private Law", **Rapports suisses présentés au XVIème Congrès international de droit comparé**, Zurich 2002, s. 515-554.
- Nomer, Haluk N., "Sunı Döllenne Dolayısıyla Ortaya Çıkabilecek Nesep Problemleri", **M.Kemal Oğuzman Anısına Armağan**, İstanbul, 2000, s. 545 – 594.
- Oğuzman, M. Kemal / Öz, Turgut, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Cilt II**, Gözden Geçirilmiş 10. Bası, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2013.
- Oğuzman, M. Kemal / Seliçi, Özer / Oktay-Özdemir, Saibe, **Kişiler Hukuku**, 14. Bası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2014.
- Özer Taşkın, Özden, Velayette Çocuğun Yüksek Yararı İlkesi, Özel Hukuk Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2006.
- Özsunay, Ergun, **Gerçek Kişilerin Hukuki Durumu**, 5. Bası, İstanbul, 1982, (Gerçek Kişiler).
- Özsunay, Ergun, "Hayatın Başlangıcı ve Sonuna İlişkin En Önemli Hukuksal Sorunlar", **Bülent Davran'a Armağan**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 1-58, (Hayatın Başlangıcı).
- Özsunay, Ergun, "Rights of Embryo and Foetus in Private Law", **Convergence of Legal Systems in the 21st Century, General Reports Delivered at the XVIth International Congress of Comparative Law**, Brisbane, Australia, 14-21 July 2002, Extrait, Bruxelles 2006, s. 1274-1413, (Embryo).
- Özsunay, Ergun, "Uluslararası Belgelerde ve Bazı Ulusal Hukuk Düzenlerinde Embriyo ve Cenin'in Hukuksal Durumu ve Korunması", **Medeni Hukuk Hocalarına Saygı Günleri, Medeni Hukukta Güncel Sorunlar ve Önemli Gelişmeler Sempozyumu**, 26-27 Haziran 2008, İstanbul 2011, s. 129-149, (Uluslararası Belgeler).
- Schenker, Joseph G., "Assisted Reproduction Practice in Europe: Legal and Ethical Aspects", **Human Reproduction Update**, 1997, Vol. 3, No. 2, s. 173-184.
- Schwenzer, Ingeborg, **Bassler Kommentar, Zivilgesetzbuch I, Art. 1-456 ZGB**, 3. Auflage, Base-Genf-München, Helbing & Lichtenhahn, 2006.

- Serozan, Rona, “Kişilik Hakkının Korunmasıyla İlgili Bazı Düşünceler”, **İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Enstitüsü Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi**, 1997, Yıl: 11, No: 14, s. 93-123, (Kişilik Hakkı).
- Serozan, Rona, **Çocuk Hukuku**, 2. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2005, (Çocuk Hukuku).
- Serozan, Rona / Engin, Baki İlkyay, **Miras Hukuku**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2008.
- Schockenhof, Eberhard, **Ethik des Lebens, Grundlage und neue Herausforderungen**, Herder Verlag, Freiburg-Basel_Wien, 2009.
- Smith II, George P., “Australia’s Frozen ‘Orphan’ Embryos: A Medical, Legal And Ethical Dilemma”, **Journal of Family Law**, 1985-1986.
- Steinbock, Bonni, “The Morality of Killing Human Embryos”, **The Journal of Law, Medicine and Ethics**, Volume 34, Spring 2006.
- Sungurbey, İsmet, **Medeni Hukukun Temel Sorunları**, İstanbul, 2002.
- Velidedeolu, Hıfzı Veldet, **Türk Medeni Hukuku**, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1963.
- von Tuhr, Andreas /Peter, **Allgemeiner Teil des Schweizerischen Obligationenrechts Bd. I**, Lieferung 2, Zürich, 1979.
- Yargıtay Kararları Dergisi**, Yıl: 1986, S: 11.
- Zevkliler, Aydın / Acabey, M. Beşir / Gökyayla, K. Emre, **Giriş, Başlangıç Hükümleri, Kişiler Hukuku, Aile Hukuku, Medeni Hukuk**, Ankara, 2008.